

портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-pererahunok-pensij-osobam-yaki-zvilneni-z-vijskovoyi-sluzhbi-ta-deyakim-inshim-kategoriyam-osib> (дата звернення: 17.03.2018).

Надійшла до редколегії 10.04.2018

УДК 342.924:342.721.6

О. В. КОВАЛЬОВА,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЗАКОННИЙ ПОРЯДОК І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ

Розглянуто адміністративно-правове забезпечення застосування спеціальних засобів при адміністративному затриманні, виокремлено наявні проблеми та окреслено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: адміністративне затримання, спеціальні засоби, засоби обмеження рухомості, протокол про адміністративне затримання.

Застосування адміністративного затримання пов'язане з обмеженням права особи на свободу, тому вимагає від поліцейських неухильного дотримання правових норм, якими регламентовано застосування цього заходу примусу. Крім того, застосування адміністративного затримання часто пов'язане з необхідністю застосування спеціальних засобів, що вимагає від поліцейських належного рівня правової та тактико-спеціальної підготовки з метою дотримання по-перше, прав та свобод людини, а по-друге заходів особистої безпеки. На жаль, на сьогодні періодично зустрічаються випадки порушення права на свободу з боку поліцейських під час адміністративного затримання та застосування спеціальних засобів. Отже, від належного рівня адміністративно-правової та тактико-спеціальної підготовки поліцейських залежить дотримання ними прав та свобод людини під час застосування спеціальних засобів при адміністративному затриманні.

Слід зазначити, що керівні принципи застосування поліцією заходів примусу, а також процедурні аспекти та обмеження щодо інтенсивності застосування спеціальних засобів поліцейськими визначено у ряді міжнародних документів, зокрема: Резолюції 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку»; Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979 р.) «Декларація про поліцію»; Основоположних принципах застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку, прийнятих восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведінки з порушниками (1990 р.).

Відповідно до міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини була сформульована ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з якою обраний поліцейський захід повинен бути:

1. Законним, тобто визначеним у законах.
2. Необхідним, тобто: 1) якщо для виконання повноважень поліції неможливо використати інший захід; 2) якщо застосування іншого засобу буде неефективним; 3) якщо такий захід заподіяв би найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам.
3. Пропорційним, тобто якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він був застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди.
4. Ефективним, тобто якщо застосування поліцейського заходу забезпечує виконання повноважень поліції [1].

Дані керівні положення міжнародних документів знайшли своє відображення й у національному законодавстві.

Відповідно до ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) адміністративне затримання застосовується у випадках, прямо передбачених законами України, з метою:

- припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу;
- встановлення особи;
- складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим;
- забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення [2].

При чому адміністративне затримання провадиться Національною поліцією при вчиненні конкретного переліку адміністративних правопорушень, визначеного в ст. 262 КУпАП. Слід зазначити, що в даному переліку зустрічаються застарілі назви правопорушень (зокрема «наси́льство в сім'ї», хоча з 7 січня 2018 року дане правопорушення має назву «домашнє насильство»), а також діяння, які на сьогодні не є правопорушеннями (зокрема «дрібна спекуляція»). Крім того, в даному переліку фігурує «образа» поліцейських, сутність якої не визначено в жодному нормативно-правовому акті та відповідно відсутня відповідальність за таке діяння, хоча відповідні проекти були розроблені. Такі недоліки законодавства можуть призвести до непорозумінь під час застосування адміністративного затримання поліцейськими та потребують негайного усунення.

Крім того, існують й інші проблемні питання застосування поліцейськими адміністративного затримання. Так, не завжди виконуються вимоги ст. 261 КУпАП [2], відповідно до якої про кожний випадок адміністративного затримання осіб поліцейські інформують центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника. Така ситуація пов'язана з різними причинами, починаючи з відсутності відповідних знань щодо наявності такої вимоги, процедури та номерів, за якими слід повідомляти та закінчуючи відсутністю належного процесуального оформлення факту адміністративного затримання, тобто нескладання протоколу про адміністративне затримання. Слід згадати про ще одне проблемне питання – це строки адміністративного затримання, визначені в ст. 263 КУпАП [2], а саме: адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години, крім випадків порушення порядку обігу наркотичних засобів та прикордонного режиму – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання. Три години замалий строк, з врахуванням, що його перебіг починається з моменту фактичного обмеження свободи затриманої особи.

Як зазначалось вище, під час адміністративного затримання може виникнути необхідність застосування поліцейських засобів примусу, зокрема спеціальних засобів.

При цьому, важливо, що будь-який поліцейський захід примусу, в тому числі і застосування спеціальних засобів, вживається виключно для виконання повноважень поліції, і повинен бути припинений, якщо:

- 1) досягнуто мету його застосування;
- 2) очевидно, що мету заходу неможливо досягнути;
- 3) немає необхідності в подальшому застосуванні такого заходу.

Так, в Законі України «Про Національну поліцію» визначено, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату.

Порядок застосування поліцейських заходів примусу визначений в ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [1]. Так, поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування спеціальних засобів і надати їй достатньо часу для

виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим. Виникає питання щодо критеріїв «достатності часу», які є наразі невизначені та відповідно мають елемент суб'єктивної оцінки, тобто є оціночним поняттям, застосування якого у законодавстві, на наш погляд, є неприпустимим, оскільки може призвести до свавільного порушення прав та свобод людини.

Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку [1]. Знову ж таки, критерії «значної відстані» не визначені на нормативному рівні, що слід вважати певною правовою прогалиною.

Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення [1]. Таке розпливчасте формулювання порядку застосування поліцейських заходів примусу в законодавстві з одного боку зрозуміле, оскільки не можливо передбачити в законодавчому акті всі можливі ситуації, а з іншого – потребує деталізації на рівні підзаконних нормативно-правових актів та якісного відпрацювання навиків застосування заходів примусу під час підготовки поліцейських. При чому бажано, щоб таке відпрацювання відбувалось під час комплексних практичних занять, із залученням фахівців як з питань правового забезпечення застосування спеціальних засобів при адміністративному затриманні, так і фахівців з тактико-спеціальної підготовки.

Поліцейським слід завжди пам'ятати про обов'язок надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу [1].

Порядок застосування поліцейських заходів примусу включає в себе визначення переліку осіб, до яких застосування спеціальних засобів заборонено, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо. До даного переліку віднесено: жінок з явними ознаками вагітності; малолітніх осіб; осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості [1]. Слід зазначити, що не завжди в практичних умовах можливо чітко визначити явні ознаки вагітності, старості, наявності інвалідності, а ти більше вік особи. Так, візуально відрізнити 13 річну особу, яка відноситься до малолітніх (до 14 років) та 15 річну особу, яка вже такою не є, досить складно. Важливим є відпрацювання відповідних навичок у поліцейських під час навчання. І не можна не звернути увагу на некоректну назву «особи з явними ознаками обмежених можливостей», яка суперечить Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 [3], який оперує поняттям «особа з інвалідністю» замість всіх попередньо вживаним, на кшталт «інвалід», «особа з обмеженими можливостями» тощо.

Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати виключно зазначені в ст. 42 Закону України спеціальні засоби: 1) гумові та пластикові кийки; 2) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії; 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо); 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; 5) засоби примусової зупинки транспорту; 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; 7) службові собаки та службові коні; 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії; 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу; 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами; 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби. При чому не є заходом примусу використання поліцейським засобів індивідуального захисту (шоломів, бронежилетів та іншого спеціального екіпірування) [1].

Важливо, що про застосування до особи спеціального засобу поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника. У випадку заподіяння поліцейським особі поранення або каліцтва внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора [1]. Звертає на себе увагу відсутність визначення конкретного часового терміну виконання даної вимоги, адже часто вживаний термін «негайно» є оціночним, хоча і має тлумачення у судових рішеннях як «момент, коли з'явилась реальна можливість виконання певного зобов'язання».

Загальні правила застосування кожного із спеціальних засобів визначені в ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [1]. Слід зазначити, що найбільш часто із всього переліку спеціальних засобів в практичній діяльності при адміністративному затриманні використовуються кайданки та інші засоби обмеження рухомості, а також гумові та пластикові кийки.

Звертає на себе увагу відсутність конкретного переліку засобів обмеження рухомості. Зокрема, в п. 3 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що до засобів обмеження рухомості відносяться кайданки, сітки для зв'язування тощо [1], тобто перелік не є вичерпним. Це призводить до використання поліцейськими в якості таких будь-яких підручних засобів, на кшталт ремня, стяжок та ін. Така ситуація потребує глибокого аналізу, дослідження закордонного досвіду з цього питання, міжнародних та європейських стандартів. На наше глибоке переконання, вкрай необхідним є закріплення на нормативному рівні виключного переліку засобів обмеження рухомості, які можуть застосовуватись на рівні з кайданками.

До того ж слід звернути увагу, що якщо до застосування кайданків передбачені певні обмеження, зокрема поліцейському заборонено застосовувати кайданки більш ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску [1], то щодо інших засобів обмеження рухомості таких правил не передбачено. В даному контексті також звертає на себе увагу питання регламентації та фіксації факту послаблення тиску кайданків. Дане питання також не має чіткої правової регламентації, що може призводити до зловживань поліцейських та як наслідку завдання шкоди здоров'ю затриманих осіб.

У ч. 8 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що правила зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів, що є на озброєнні поліції, визначаються нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України [1], однак наразі не існує жодного відомчого акту, який би деталізував положення Закону України «Про Національну поліцію» щодо порядку та правил застосування спеціальних засобів. Однак така необхідність назріла та вимагає виваженого та якісного підходу до розробки та впровадження окремого нормативного акту МВС України з окреслених питань.

Як ми бачимо існує комплекс проблемних питань застосування поліцейськими адміністративного затримання взагалі та спеціальних засобів під час його здійснення зокрема. Тому необхідно об'єднати зусилля науковців та практичних працівників для їх вирішення, а також здійснювати пошук ефективних форм підготовки поліцейських з питань застосування спеціальних засобів під час адміністративного затримання, з врахуванням закордонного досвіду, міжнародних та європейських стандартів.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 30.03.2018).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.03.2018).

3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 30.03.2018).

Надійшла до редколегії 12.04.2018

УДК 340.12:351.74

М. О. ЛЯГУТА,

*викладач кафедри правових дисциплін Криворізького факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ ОРГАНІВ МВС

*У роботі проаналізовано поняття та ознаки професійної правосвідомості.
Дослідженні особливості та розглянуті напрямки підвищення рівня правової
свідомості працівника Національної поліції в контексті ефективного
проведення реформи органів МВС.*

Ключові слова: *правове регулювання, правосвідомість, працівник Національної поліції.*

Становлення України як правової держави повинно супроводжуватись розвитком правової свідомості населення. З метою розвитку правоохоронної системи України було прийнято Закон України «Про Національну поліцію» № 580 VIII від 02.07.2015 року, тому важливим питанням залишається підвищення рівня правової свідомості працівника Національних поліції, що безпосередньо впливає на ефективність проведення реформи органів МВС [1].

Існує ряд ознак правосвідомості: є однією з форм суспільної свідомості та вкупі з політичною, моральною, філософською, іншими формами свідомості відображає суспільне буття; містить поняття, уявлення, судження, почуття, емоції, концепції, теорії, програми; обумовлена соціально-економічним устроєм конкретного суспільства, рівнем розвитку його загальної культури; її ідеологічні елементи виступають головними елементами правової культури та правового виховання [4, с. 567].

Правосвідомість обов'язково проявляється у будь-якому акті юридично значущої поведінки особи. Вона може виступати знанням або незнанням конкретної норми права, різною мірою визнання авторитету державної влади, закону, діяльності правоохоронних органів в очах індивіда, солідарністю із чинними правовими заборонами та санкціями за їх порушення, чи, навпаки, негативним до них ставленням. Отже, у правосвідомості є свій погляд на дійсність, особлива мова, система понять і категорій, специфічні критерії і способи оцінок, цілі і засоби їх здійснення. Іншими словами, правова свідомість відрізняється своєю гносеологією, аксіологією, праксеологією тощо.

Професійна правосвідомість – це правосвідомість, яка характерна на для юристів-практиків, тому вона формується з теоретичних знань у галузі права та практики їх застосування.

Соколов М. Я. визначає професійну правосвідомість різновидом правосвідомості, «що виражається у вигляді системи правових поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правової свідомості спільності людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що потребує спеціальної освітньої й практичної підготовки» [14, с. 20]. М. М. Вопленко висловлює думку, що «професійну правосвідомість можна визначити як зумовлену специфікою соціальної ролі та юридичної діяльності професійно сформовану систему правових ідей, поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають спосіб життя й мотиви поведінки в службовій сфері представників юридичної професії» [2, с. 21].